

УДК 37.013.82+7:615

ОЛЬГА СОРОКА

м. Тернопіль

S.Olga_1975@mail.ru

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНА ПРОГРАМА РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

У статті розкрито суть понять «реабілітація», «педагогічна реабілітація». З'ясовано, об'єктами реабілітації можуть бути різні категорії дітей: соціально і педагогічно занедбані діти, неповнолітні правопорушники, дезадаптовані підлітки з відхиленнями в поведінці, діти-сироти, діти-інваліди, діти-хроніки тощо. В якості реабілітаційної технології у роботі з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах, запропоновано використовувати арт-терапію. Встановлено, використання арт-терапії дає змогу вирішувати діагностичні, психотерапевтичні, виховні, розвивальні й корекційні завдання у контексті здійснення реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах. Для означеної категорії дітей розроблено реабілітаційну програму з різноманітними арт-терапевтичними техніками, чітко визначеними структурою заняття та етапами.

Ключові слова: реабілітація, педагогічна реабілітація, арт-терапія, діти, які опинились у складних життєвих обставинах.

В умовах нестабільності в соціально-економічному та політичному житті України продовжує зростати кількість дітей, які потребують кваліфікованої допомоги фахівців. Серед них – сироти, соціально дезадаптовані діти, юні злочинці, діти-інваліди, діти-біженці й вимушені переселенці, діти, які проживають у несприятливих екологічних умовах. Саме ці категорії дітей є більш вразливими та чутливими до впливу несприятливих чинників навколишнього середовища. Їхня поведінка відрізняється підвищеною емоційною напруженістю, наявністю страхів і тривожності, агресивністю, неадекватною самооцінкою тощо.

Новітні демографічні, економічні та суспільно-політичні трансформаційні процеси обумовили докорінну перебудову системи медико-соціального реабілітування, вибуховий розвиток інноваційних спеціалізованих реабілітаційних закладів, виникнення різновидів корекційно-реабілітаційних служб нового типу – центрів комплексного соціального реабілітування, центрів раннього втручання, професійного та трудового реабілітування. Відбувається реконструкція системи навчальних закладів дошкільної та загальної середньої освіти для дітей з порушеннями психофізичного розвитку [11]. Нажаль, поза увагою залишається категорія дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах – це «діти із сімей, у яких

батьки або особи, що їх замінюють, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, діти, які систематично самовільно залишають місце постійного проживання (перебування), діти, щодо яких скоєно фізичне, психологічне, сексуальне або економічне насилля» [7].

Корекційні, психолого-педагогічні аспекти реабілітації досліджували Н. Вайзман, Н. Назарова, В. Синьов, А. Шевцов та інші. Соціальні та медичні аспекти реабілітації представлено у працях Л. Вакуленко, О. Жуліної, В. Кудрявцева, І. Мисули, В. Самойленко, О. Трошина та інших. Проте відсутність в літературі належного обґрунтування реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, свідчить про недостатню теоретичну розробленість цього питання.

В якості реабілітаційної технології у роботі з названими вище категоріями дітей пропонуємо використовувати арт-терапію – «інноваційну освітню технологію «лікування» засобами образотворчого мистецтва, а саме малюнком, графікою, живописом, скульптурою для гармонійного розвитку особистості» [8, 34]. Як допоміжні засоби в арт-терапії використовуються музика, казка, танець, гра, драма тощо.

Мета статті – розкрити можливості арт-терапії у реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах.

Для поглиблення розуміння особливостей реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, доцільно, на наш погляд, розкрити суть поняття «реабілітація». Насамперед слід констатувати, що в звичайному розумінні реабілітація – прерогатива психокорекції чи психотерапії. За своїм походженням «реабілітація» означає відновлення втраченої здатності, повернення певної якості після того, як вона з якихось причин зазнала негативних змін.

Експертний комітет із медичної реабілітації при Всесвітній організації охорони здоров'я у 1963 році наголосив, що реабілітація – це процес, мета якого попередити розвиток можливої інвалідності в період лікування захворювань і допомогти інвалідам у досягненні максимальної фізичної, психічної, професійної, соціальної та економічної повноцінності, на яку вони здатні в рамках існуючого захворювання або тілесного нездужання» [6, 10].

Оскільки поняття «педагогічна реабілітація» у контексті використання його у практиці роботи з дітьми дослідниками трактується по-різному, існує необхідність у конкретизації цього феномену. Так, В. Шпак визначає реабілітацію (педагогічну) як процес відновлення здібностей дитини до нормальної поведінки та розвитку шляхом цілісної організації її життєдіяльності [12]. Вітчизняні дослідники [10] розглядають педагогічну реабілітацію як процес, що здійснюється шляхом цілеспрямованого застосування психолого-педагогічних засобів і прийомів із неодмінним використанням прикладних медичних знань.

М. Фролов трактує реабілітацію як допомогу дитині у кризових ситуаціях, у пошуку сенсу життя, в оптимальній адаптації до нових соціально-економічних і політичних умов та вбачає основне завдання реабілітаційної педагогіки як наукової галузі, що виникла в ході розбудови української держави і найповніше відповідає соціальному замовленню суспільства на початку XXI ст., у педагогічній підтримці і захисті дитини, яка має певні проблеми в житті та розвитку [9]. Ми поділяємо думку М. Фролова в тому, що ідеї педагогічної реабілітації набувають нині провідного значення не лише в роботі з дітьми, які мають проблеми розвитку, але й для масової серед-

ньої школи, для поглиблення її реабілітаційної функції, оскільки вона покликана допомогти учневі зорієнтуватись у складному й суперечливому світі, знайти вихід із кризової ситуації.

Ми вважаємо, що об'єктами реабілітації можуть бути різні категорії дітей, які потребують допомоги, а саме:

- 1) соціально і педагогічно занедбані діти. Основними ознаками занедбаності вважають відхилення в поведінці, труднощі соціальної адаптації;
- 2) неповнолітні правопорушники, дезадаптовані підлітки з відхиленнями в поведінці;
- 3) діти-сироти, діти-інваліди, діти-хроніки, які часто хворіють, діти з обмеженими можливостями тощо.

Реабілітаційна педагогіка повинна поєднувати в собі психотерапевтичні функції з традиційними цілями та завданнями навчання та виховання, тобто не лише формувати, розвивати, а й усувати ті перешкоди, які виникають на шляху нормального розвитку особистості [3].

На нашу думку арт-терапія є ефективною технологією, яку можна використовувати у контексті здійснення реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах. Суть арт-терапії, на думку російських вчених [1, 26] полягає в терапевтичній і корекційній дії мистецтва на суб'єкта і проявляється в реконструюванні психотравмальної ситуації за допомогою художньо-мистецької діяльності, виведенні переживань, пов'язаних з нею, у зовнішню форму через продукт художньої діяльності, а також створенні нових позитивних переживань, народженні креативних потреб і способів їх задоволення.

«Основна мета арт-терапії полягає в гармонізації розвитку особистості через розвиток здібностей самовираження і самопізнання в мистецтві, у порівнянні, наприклад, з грою, що пов'язано з продуктивним характером мистецтва – створенням естетичних продуктів, що об'єктивують у собі почуття, переживання і здібності дитини, полегшують процес комунікації з іншими людьми» [2, 208]. Завдання арт-терапії, на думку Б. Карвасарського, – «не зробити всіх людей художниками або скульпторами, а збудити в них активність, спрямовану на реалізацію граничних

творчих можливостей. Акцент в терапії роблять на творчу активність, на здатність створювати і спонукають пацієнта самостійно творити» [4, 242].

Л. Лебедева вважає, що особливість використання арт-терапії у педагогічній практиці як інноваційної технології особистісно орієнтованого навчання і виховання полягає у розв'язанні низки психолого-педагогічних завдань: діагностичних, психотерапевтичних, виховних, розвивальних, корекційних [5]. Зупинимось на сутності цих завдань у контексті здійснення реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах.

1. Діагностика. У процесі арт-терапевтичної роботи можна отримати інформацію про розвиток та індивідуальні особливості кожної дитини. У ході спостереження за школярами під час навчальної та позакласної діяльності можна більше дізнатися про їх інтереси, цінності, побачити внутрішній світ, відчуті неповторність кожного вихованця, а також виявити проблеми, що підлягають спеціальній корекції. Саме в процесі арт-терапевтичних занять легко виявляється характер міжособистісних стосунків. Арт-терапія дає можливість визначити і внутрішні, глибинні проблеми особистості.

2. Психотерапія. «Лікувального» ефекту можна досягти завдяки тому, що у процесі творчої діяльності створюється атмосфера емоційної теплоти, доброзичливості, емпатійного спілкування, визнання цінностей особистості іншої людини, її почуттів, переживань. У процесі арт-терапевтичної роботи у дітей виникає відчуття психологічного комфорту, захищеності, радості, успіху, в результаті чого мобілізується цілющий потенціал емоційної сфери дитини.

3. Виховання. При виконанні завдань з елементами арт-терапії у груповій, колективній формі роботи діти вчаться працювати й взаємодіяти в колективі, набувають навичок коректного спілкування, співчуття, взаєморозуміння, взаємоповаги, взаємодопомоги, що позитивно впливає на формування міцного, дружнього колективу, морально-етичних загальнолюдських цінностей. У процесі спільної арт-терапевтичної роботи створюються відкриті, довірливі стосунки з однолітками.

4. Розвиток. Завдяки використанню різноманітних форм художньої експресії створюються умови, за яких кожна дитина переживає успіх у тій чи іншій діяльності, самостійно справляється з поставленими завданнями. При цьому виникає «ситуація успіху», внаслідок чого в дітей формується почуття задоволеності, віри у власні сили, гідності та самоповаги; вони вчаться вербалізації емоційних переживань, відкритості у спілкуванні.

5. Корекція. У процесі арт-терапевтичної роботи відбувається корекція образу «Я», який раніше міг бути деформованим, покращується самооцінка, зникають неадекватні форми поведінки, налагоджуються способи взаємодії з іншими людьми. Особливо позитивні результати можуть бути отримані в роботі з дітьми, в яких спостерігаються відхилення у розвитку емоційної та вольової сфер, оскільки арт-терапевтична діяльність сприяє зниженню рівня тривожності, агресивності, страхів, сором'язливості та гіперактивності.

Враховуючи зазначене вище, для реабілітації дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, ми розробили арт-терапевтичну програму, яка може бути представлена таким чином.

Завдання програми – формування адекватної самооцінки у дітей; розвиток творчих здібностей, фантазії, уяви; корекція тривожності, страхів, агресії, асоціальної поведінки; підвищення адаптивних можливостей дітей у дитячому колективі, зміна негативних стереотипів поведінки.

Форма роботи – групова. 14 занять тривалістю 1–1,5 год. один раз на тиждень. Оптимальна кількість учасників – 6–8 чоловік. Групи підбираються за віком: 8–11 років та 12–15 років.

Структура арт-терапевтичних занять

- 1) «налаштування на образотворчу діяльність» – привітання, проведення ігор, прослуховування музики;
- 2) індивідуальна образотворча діяльність – малювання;
- 3) активізація вербальної і невербальної комунікації – діти показують свої малюнки і розповідають про них;
- 4) колективна робота в малих групах – проведення ігор;
- 5) рефлексивний аналіз – підтримка один одного, прощання.

Арт-терапевтичні техніки для дітей

- малюнки на асфальті – малювання кольоровою крейдою;
- малюнок на склі малювання на склі фарбами, фломастерами, крейдою;
- восковий малюнок – аркуш паперу натирається свічкою, а потім розфарбовується фарбами;
- малювання пластиліном – «малювання» на склі або картоні за допомогою кольорового пластиліну;
- композиція з відбитків – використання на малюнку будь-яких предметів, що мають рельєфну поверхню;
- малювання свого настрою – малювання різних предметів, ліній, форм, що виражають настрій на даний момент;
- веселі плями – спочатку малювання плям з подальшою розповіддю про них;
- малювання в повітрі – одні діти малюють у повітрі, а інші намагаються відгадати, що це;
- малювання під музику з її зміною;
- малювання пальцями – малювання фарбами пальцями без пензля;
- колаж – створення композицій за допомогою наклеювання різних малюнків, фотографій;
- конструювання – виготовлення виробів із різноманітних речей – паперу, картону, природних матеріалів;
- орігамі – конструювання паперових фігур шляхом складання паперу без вирівнювання та склеювання.

Етапи арт-терапевтичної програми

1) вивчення емоційної сфери дітей за допомогою арт-терапевтичної діагностики – дитячих малюнків (проективного і вільного малювання) (2 заняття):

1 заняття – вільне малювання (малюнки свого настрою, малюнки-експромти);

2 заняття – проведення проективних малюнкових методик («Неіснуюча тварина», «Дім – дерево – людина», «Моя сім'я»).

2) конструювання і реалізація арт-терапевтичного процесу передбачають розробку та апробацію на практиці арт-терапевтичних занять в залежності від визначених проблем дітей (8–10 занять):

1 заняття – вигадкування і малювання казки;

2 заняття – програвання казки з виготовленням декорацій;

3 заняття – малювання пальцями;

4 заняття – пісочна терапія (гра з піском);

5 заняття – метод мандала;

6 заняття – малювання під музику;

7 заняття – виготовлення групового колажу;

8 заняття – танці під музику з подальшим малюванням;

9 заняття – перегляд фотографій з подальшим малюванням;

10 заняття – спільний малюнок.

Правильно організовані арт-терапевтичні заняття сприятимуть:

- формуванню пізнавальної активності дітей;

- активізації емоційного, інтелектуального та творчого потенціалу дітей;

- створенню ефективної взаємодії між дітьми і дорослими;

- покращенню процесу соціалізації дітей;

- ефективній адаптації дітей у соціумі.

3) аналіз арт-терапевтичного процесу дасть змогу констатувати отримані результати або спланувати перспективну систему корекційно-розвивальних заходів (2 заняття):

1 заняття – повторне «вільне малювання»;

2 заняття – повторне проведення проективних малюнкових методик.

Запропонована арт-терапевтична програма не охоплює інваріантності й не обмежує творчого самовираження кожного фахівця (соціального педагога / соціального працівника, практичного психолога), який буде здійснювати реабілітацію певної категорії дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, і не лише з погляду вибору технологій, конструювання і впровадження методичного інструментарію, а й змістового забезпечення.

Арт-терапія розвиває у дітей здатність нестандартно мислити, розкриває внутрішній потенціал, творчі здібності, що дає можливість сформувати у них стійкість до стресових ситуацій, роблячи їх більш життєрадісними, впевненими у собі, це, у свою чергу, допомагає покращити процес реабілітації.

Подальшого наукового дослідження потребує розробка реабілітаційних програм для дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, з використанням комплексних арт-терапевтичних технологій – музикотерапії, казкотерапії, ігрової терапії тощо.

Список використаних джерел

1. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании : учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Медведева, И. Ю. Левченко, Л. Н. Комиссарова, Т. А. Добровольская. — М. : Академия, 2001. — 248 с.
2. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / Г. В. Бурменская, Е. И. Захарова, О. А. Карабанова [и др.] — М. : Академия, 2002. — 416 с.
3. Горностай П. П. Психологические основы ролевой реабилитации / П. П. Горностай // Теоретичні і прикладні проблеми психології і педагогіки. — Зб. наук. праць. — 2002. — № 2(4). — С. 84—88.
4. Карвасарский Б. Д. Психотерапия : учебник для студ. мед. ВУЗов / Борис Дмитриевич Карвасарский. — 2-е изд. — СПб. : Питер, 2002. — 672 с.
5. Лебедева Л. Д. Арт-терапия в педагогике / Л. Д. Лебедева // Педагогика. — 2000. — № 9. — С. 27—34.
6. Медична та соціальна реабілітація : навчальний посібник / за заг. ред. І. Р. Мисули, Л. О. Вакуленко. — Тернопіль : ТДМУ, 2005. — 402 с.
7. Порядок ведення Єдиного електронного банку даних дітей, які опинились у складних життєвих обставинах [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_32/pg_gnnnon.htm.
8. Сорока О. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання арт-терапевтичних технологій: дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 / Ольга Вікторівна Сорока. — Тернопіль, 2016. — 534 с.
9. Фролов М. Реабілітаційний фактор життєвого становлення молодого покоління / М. Фролов // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. — К. : Контекст, 2000. — 336 с.
10. Харченко С. Я. Проблемы современной реабилитационной педагогики / С. Я. Харченко, Л. Л. Яковлева. — Луганск, 2002. — 80 с.
11. Шевцов А. Г. Освітні основи системи реабілітування осіб з обмеженнями життєдіяльності: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра пед. наук : 13.00.03 / Андрій Гаррієвич Шевцов. — Київ, 2010. — 47 с.
12. Шпак В. П. Реабілітаційна педагогіка : навчальний посібник / В. П. Шпак. — Полтава : АСМІ, 2006. — 328 с.

OLGA SOROKA

Ternopil

ART-THERAPEUTICAL REHABILITATION PROGRAM FOR CHILDREN WHO HAVE FOUND THEMSELVES IN LIFE TRIALS

There is discovered in the article the core of such notions as «rehabilitation», «pedagogical rehabilitation». It is established that the objects of rehabilitation can be different categories of children who have found themselves in life trials. There are such categories as socially and pedagogically neglected children, young offenders, maladjusted youngsters with deviations in behavior, orphans, disabled children, children chronic invalids etc. It is proposed to apply art-therapy on children who have found themselves in life trials as a rehabilitation technology for children. It is determined that the use of an art-therapy gives an opportunity to solve diagnostic, psychotherapeutic, education, developmental and correctional tasks in the meaning of conduction of children's rehabilitation who have found themselves in life trials. It is established a special rehabilitation program for the specified category of children with different art-therapeutical techniques, clearly determined structure of the lesson and stages of the lesson.

Key words: rehabilitation, pedagogical rehabilitation, art-therapy, children who have found themselves in life trails.

ОЛЬГА СОРОКА

г. Тернополь

АРТ-ТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ПРОГРАММА РЕАБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ, КОТОРЫЕ ОКАЗАЛИСЬ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ СИТУАЦИЯХ

В статье раскрыта суть понятий «реабилитация», «педагогическая реабилитация». Выяснено, объектами реабилитации могут быть разные категории детей: социально и педагогически запущенные дети, несовершеннолетние правонарушители, дезадаптированные подростки с отклонениями в поведении, дети-сироты, дети-инвалиды, дети-хроники и т. д. В качестве реабилитационной технологии в работе с детьми, оказавшимися в сложных жизненных обстоятельствах, предложено использовать арт-терапию. Установлено, использование арт-терапии позволяет решать диагностические, психотерапевтические, воспитательные, развивающие и коррекционные задачи в контексте осуществления реабилитации детей, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах. Для указанной категории детей разработана реабилитационная программа с различными арт-терапевтическими техниками, четко определенной структурой занятия и этапами программы.

Ключевые слова: реабилитация, педагогическая реабилитация, арт-терапия, дети, оказавшиеся в сложных жизненных обстоятельствах.

Стаття надійшла до редколегії 04.12.2016